

11. *Портреты малороссийских гетманов и полковников // Киевская старина. ~ 1901. - Т. LXXV.*
12. *Уманец С. Украинский музей В. В. Тарнавского в Чернигове // Исторический вестник. - 1910. - Т. 121.*
13. *Національний художній музей України; Альбом / Укл. Т. Рязанова та ін.; ред. О. Климчук. - К., 2003.*
14. *Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея имени Государя императора Николая Александровича за 1910 г. - К., 1911.*
15. *Іванова О.В. До історії формування колекції виробів Києво-Межигірської фаянсової фабрики (до 140-річчя з дня народження М. Біляшівського) // Могилянські читання 2007 року: 36. наук, пр.: Музейники ХХ століття ~ дослідники української сакральної культури / Ред. рада: В. Колтакова та ін. - К., 2008.*
16. *ДАК, ф. 304. оп. 1, спр. 18, 250 арк.*

Borys T. P. The establishment and activity of the Kyiv industrial and scientific museum (the 1894-1918*). The formation and work of the Kyiv industrial and scientific museum are analysed in the article. The museum role in the reconstruction of the Kyiv association of antiquity and arts, by patrons B. Khanenko, O. Terchenko and others is determined.

Key words: The Kyiv industrial and scientific museum, The Kyiv association of antiquity and arts, exhibition, collection, museum article

Ю. Й. Новіцька

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАЛЕРІЯ ЯВОРСЬКОГО В КРАКОВІ ЗА ЧАСІВ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ

У статті проаналізовано наукову і педагогічну діяльність В. Яворського в Кракові за часів Австро-Угорської монархії. Розкривається роль українського вченого у світовій та польській медицині.

Ключові слова: Краків, Ягеллонський університет, гастроентерологія, Австро-Угорська монархія

Актуальність теми полягає в тому, що питання стосовно наукової та педагогічної діяльності В. Яворського в Кракові за часів Австро-Угорської монархії залишається мало дослідженим сучасними істориками. Тоді, як його ім'я широко відоме в Польщі, Німеччині та інших країнах, проте, не в Україні. Тому в українській історіографії відсутні праці, присвячені В. Яворському. На відміну від української, в польській історіографії є чимало студій, які висвітлюють його діяльність. Зокрема статті про нього були надруковані в доволі престижних «Великій загальній ілюстрованій енциклопедії» [1], «Польському біографічному словнику» [2] та в «Золотій книзі медичного факультету Ягеллонського університету» [3]. Мета цієї статті – висвітлення науково-педагогічної діяльності В. Яворського в Кракові за часів Австро-Угорської монархії.

Він народився 20 березня 1849 р. у с. Фльоринка біля Гжибова Сондецького повіту (Галичина). Його батько був греко-католицьким настоятелем у цьому селі. Початкову освіту здобув у Саноку, а гімназію закінчив у Перемишлі [1, 755]. Впродовж 1868-1871 рр. навчався в Технічній академії Львові. Одночасно займався стенографією, яку пізніше неодноразово використовував у науковій праці, і навіть отримав право від шкільного комітету викладати цю дисципліну в Першій гімназії Львова. Потім переїхав до Кракова, вступив на філософський факультет, де в 1871-1873 рр. отримав ґрунтовні знання з математики, фізики та хімії [3, 228]. У Відні він склав екзамен з природничих предметів, на право бути вчителем гімназії. До 1886 р. працював вчителем у Вищій реальній школі Кракова. Педагогічна праця подобалася В. Яворському, але водночас він вивчав медицину в Ягеллонському університеті й 1880 р. отримав диплом лікаря всіх медичних наук.

Під час навчання почав працювати демонстратором в хімічній лабораторії професора Е. Чирнянського. За порадою професора Е. Корчинського, який бачив у молодому досліднику значний потенціал, почав працювати в медичній клініці, в галузі експериментальних досліджень, які вимагали доброго знання хімії та фізики. Цей момент був переломним в житті та подальшій науковій кар'єрі В. Яворського [3, 229]. На той час він вже мав певне підґрунтя для наукової праці, оскільки деякий час уже перебував на стажуванні у внутрішніх клініках Ерлангена і Тубінгену, під керівництвом Леубега, де займався клінічним пошуком травного тракту [1, 755]. Доброзичливий клімат в клініці та допомога Е. Корчинського створили гарні умови для праці молодого вченого.

У 80-х рр. XIX ст. відбулася зміна наукових поглядів в європейській науці, яка сприяла обраному напрямку досліджень В. Яворського. Ширилися нові наукові відкриття, особливо в німецькій медицині. На етапі, коли молодий науковець розпочав свою діяльність, медицина внутрішніх органів спиралася винятково на дослідження початкових симптомів, науці були відомі три хвороби шлунку: гастрит, виразка та рак. Функціональне дослідження виявило багато патологій шлунка, яких до того часу не знали або які були незрозумілі.

1883 р. В. Яворський захистив докторську дисертацію на тему: «Про появу та виявлення розладу шлунку». Результати досліджень були опубліковані трьома частинами у спеціальних наукових медичних журналах, зокрема в «Przeglądzie Lekarskim» («Лікарському огляді») та «Medycynie» («Медицині»). Після захисту дисертації, того ж року він був затверджений Міністерством Освіти у Відні першим доцентом хвороб органів травлення в Польщі [3, 229].

На 1883-1889 рр. припадав найбільш плідний у науковому доробку період життя вченого. До 1887 р. він виголосив польською та німецькою мовами близько 50 дослідницьких праць. Більшість з них була експериментально доведена, самостійно досліджена або виконана, разом із Е. Корчинським і А. Глузінським. Про зацікавлення новим напрямом науки щодо внутрішніх хвороб свідчило і зростання кількості студентів, які відвідували лекції В. Яворського з гастроентерології. Якщо в 1883/84 н. р. їх налічувалося 33, то 1886/87 н. р. – вже 71. Якщо ж взяти до уваги незначну кількість слухачів і одночасно чудові лекції терапії проф. Е. Корчинського, то подані цифри виглядають доволі пристойно, хоча вчений і не був загалом красномовним [3, 229]. Тому не доводиться дивуватися, що за вагомих внесок у розвиток науки В. Яворський 1889 р. отримав учене звання професора надзвичайного, а 1895 р. – професора звичайного при лікувальній клініці Е. Корчинського [2, 114].

В методиці В. Яворський досліджень був автором багатьох цінних експериментальних праць. Зондування шлунку, яке раніше було запроваджено для лікувальних цілей, вчений вперше використав в експериментальних цілях і поширив є клініці. З того часу почали робити як внутрішні зондування шлунку, так і експериментальні. Для дослідження змісту травлення шлунку він сконструював і описав, за своїм задумом, шлунковий димосос (стаття надрукована в «Медицині» за 1883 р.). Цей димосос визначав межі шлунка, через наповнення повітрям чи водою, що давало можливість визначення його обсягу. Ці методи були значним кроком уперед, порівняно з давнішими засобами дослідження Фреріха і Земсена, які полягали в накачуванні шлунку газом, із застосуванням винної кислоти та бікарбонату натрію [3, 230].

В 1884 р. В. Яворський винайшов власний спосіб визначення нижньої межі, розширеної черевної стінки шлунка, шляхом струшування вниз середнім пальцем лівої реберної дуги до підребер'я. Визначення нижньої межі він пропонував робити рентгенівським промінням [2, 114]. З методик отримання вмісту шлунка, замість сніданку Евальда-Боаса, вчений, разом з Глузінським, того ж року порекомендував білковий сніданок, який складався з дрібно посіченого курячого яйця та склянки звичайної води або чаю.

Цінними були також праці В. Яворського про методи дослідження секретної функції шлунка. Цей метод був виголошений 1882 р. в наукових польських журналах, а через 14 років був описаний німецькими авторами і помилково носить назву Масея-Ремонда, що пізніше було спростовано Модраковським у німецькому підручнику Мохра-Стахеліна. Отриманий результат, за методом В. Яворського, не завжди був докладним, оскільки не бралось до уваги потрапляння до шлунку вмісту дванадцятипалої кишки. Через це метод В. Яворського не набув поширення в медицині [3, 230]. У хімічному дослідженні вмісту шлунка, цінним способом, запропонованим В. Яворським 1882 р., який і до сьогодні вживається в медицині, є прийняття кількісного визначення загальної його кислотності в пропорції 1/10 мл нормального NaOH, який споживається для нейтралізації 10 мл фільтрату, а не в перерахунку на соляну кислоту [3, 231].

Чимало нових спостережень і відкриттів український вчений зробив у дослідженні вмісту шлунка під мікроскопом. Так, 1886 р. він першим звернув увагу, що в соляній кислоті шлунку можна знайти багато колоній напівпрозорих ядер, котрі, як з'ясувалося з його досліджень, були залишками з розкладу білих тілець нейтрофілів (лейкоцитів). 1888 р. він відкрив у надкислому шлунковому сокові характерні прожилки слизу різних розмірів, які з того часу в гастроентерологічних творах носять назву «черв'яки Яворського» [3, 231]. Серйозним відкриттям, яке до сьогодні не втратило свого значення у діагностиці раку шлунка, став і опис ним паличкоподібних мікроорганізмів усередині шлунка, що зустрічаються за раку цього органа, коли є нестача вільної соляної кислоти. Не менш важливе значення мали також дослідження В. Яворським патології хвороб шлунку. Зокрема він першим описав хворобу гострого гастриту [2, 114].

Значних вершин В. Яворський досягнув і в лікуванні шлункових хвороб, яке спиралося на ґрунтовні фізико-хімічні дослідження. Останні стосувалися фізіологічного та лікувального впливу на шлункові хвороби різних солей і газів: кисню, озону та вуглецю. Крім цього, він порівнював дії карлсбадських і кісінгенських мінеральних вод. Слід підкреслити, що вчений, завдяки ґрунтовним дослідженням у Карлсбаді (Кардові Вари), де перебував влітку 1883-1885 рр., першим створив основу для наукової фармакодинаміки тамтешніх вод, за що був нагороджений почесним громадянством Карлсбаду [3, 232]. Медик був також піонером наукової дієтології в Польщі. Загальновідомою з цієї галузі є його книжка «Гігієнічна кухня», видана 1897 р., у співавторстві з дружиною Еммою-Матес Яворською.

Кульмінацією його наукової творчості з гастроентерології стало опублікування монографії про хвороби шлунку - «Огляд патології та лікування хвороб шлунку». Книга містила, крім результатів досліджень самого В. Яворського і досягнень краківської гастроентерологічної школи, також найсучасніші, на той момент, дослідження з європейської патології гастроентерології. Статті, що ввійшли до видання, були також опублікова-

ні на сторінках наукового журналу «Медицина». Крім цього, монографія містила розділ про хірургічне втручання в лікування хвороб шлунку. У 1893 р. вона була розширена та доповнена розділами про лікування, дієту й видана як перший підручник з хвороб шлунку польською мовою. Зокрема в цьому підручнику вчений рекомендував лікарські засоби, які почала випускати тодішня фармацевтична промисловість [3, 233].

Цей підручник був настільки популярним, що наклад розійшовся досить швидко, тому 1899 р. було надруковане друге, доопрацьоване видання. Зокрема новою була інформація про діагностику хвороб шлунка за допомогою рентгенівського проміння. Слід зазначити, що В. Яворський намагався всі наукові відкриття, які стосувалися його діяльності, застосовувати в практиці. Так, він одним із перших у світі застосував на практиці рентгенівське проміння під час засідання Краківського товариства лікарів на хімічному факультеті Ягеллонського університету 16 червня 1897 р. Свої погляди на це він виклав у праці «Розпізнавальне значення рентгенівського опромінення», яка була надрукована на сторінках краківського «Лікарського огляду» (№ 34-35) [3, 234]. У цій площині він мав тісні наукові стосунки з М. Складовською-Кюрі, яка допомагала йому купувати радій і цінними порадами щодо його використання. В 1905-1906 рр. він виконав дослідження, яке стосувалося впливу радію на хвороботворчі бактерії, довівши, що радіоактивна енергія їх знищує [3, 234].

Суттєвим доробком В. Яворського стало видання з його ініціативи 1905 р. у Кракові першої трьохтомної праці про внутрішні хвороби. Також він, завдяки дослідженням, створив наукове підґрунтя для виготовлення близько 30 різновидів штучних мінеральних вод, які набули значної популярності не лише в Австро-Угорщині, але й за кордоном [3, 234]. Також вагомий внесок учений зробив у розвиток шкільної гігієни та бальнеології (лікування хвороб за допомогою мінеральних вод), досліджував і вплив гірського повітря на шлунково-кишковий тракт.

Після смерті Е. Корчинського, в 1906 р. він отримав посаду професора звичайного на кафедрі внутрішніх хвороб медичного факультету Ягеллонського університету й одночасно став директором Медичної клініки Кракова. Останньою він керував 13 років - до 1919 р., коли за віком вийшов на пенсію. На цьому етапі В. Яворський продовжував відкривати нові методи діагностики внутрішніх органів та шлунку, зокрема жовчнокам'яної хвороби, виразки, сліпої кишки тощо. Він намагався створити власну наукову школу, але, на жаль, цьому перешкодили Перша світова війна та вік. Втім, медику вдалося виховати таких учнів, як Я. Новачинський і К. Маєр.

Вчений створив і перший у Польщі музей історії медицини 1900 р. - на медичному факультеті Ягеллонського університету. Музей швидко поповнювався експонатами, які дарували лікарі, наукові установи та благодійники. В 1903 р. В. Яворський видав «Перший звіт історичного музею для медичного факультету Ягеллонського університету», з якого зрозуміло, що до кінця 1902 р. музейні сховища нараховували 1222 позиції інвентарів з 1769 експонатами. Тимчасово музей знаходився в медичній клініці, а експонати зберігалися у великих дубових шафах. Було створено каталог експонатів, які вже з 1902 року були доступні для наукової праці дослідників та громадського вжитку [3, 236]. Через три роки, 1905 р., згідно наступного звіту, фонди нараховували вже 2188 позицій та 4617 експонатів.

На знак визнання заслуг В. Яворського у нагромадженні музейних експонатів, Сенат Ягеллонського

університету в 1921 р. ухвалив назвати їх «Фондами ім. В. Яворського» та передати у власність медичного факультету. Ці фонди увійшли до складу, створеного 1920 р., Інституту медичної історії. Зараз вони знаходяться в приміщенні цього інституту і складають основну частину його фондів [3, 236].

В. Яворський недовго тішився плодами своєї діяльності, адже 30 вересня 1919 р. подав у відставку, а з 1 квітня 1920 р. вийшов на пенсію. В 1921 р. його обрали почесним професором Ягеллонського університету, а 1922 р. медичний факультет довірив йому читати лекції щодо дієти для хворих, разом з вказівками як готувати дієтичні страви та напої [2, 228]. Мав досить незначну пенсію, тому змушений був, з підірваним здоров'ям, до кінця життя боротися з матеріальним труднощами та вести лікарську практику [3, 237]. Він був лікарем найвищого рівня, а його пацієнти були не лише з Австро-Угорщини, але й Німеччини, Іспанії, Франції тощо [4, 5].

В. Яворський був членом Медичного товариства у Кракові, а з 1886 р. – співробітником промислово-лікарської комісії. В 1920 р. його обрали реальним членом Академії Медичних Наук у Варшаві [2, 115]. Він є автором близько 130 праць польською та німецькою мовами. Помер учений 17 липня 1924 р. у Кракові, похований на Раковіцькому цвинтарі [5].

Отже, В. Яворський як учений зробив вагомий внесок до скарбниці світової медицини, ставши основоположником краківської гастроентерологічної школи. Науковий доробок вченого охоплював широкий спектр досліджень у галузі фізіології, патології та лікування шлункових хвороб. Він був одним із найвидатніших професорів медичного факультету Ягеллонського університету, а його діяльність започаткувала золотий період в діяльності факультету. З іншого боку, це засвідчує, що повернення імен українських вчених потрібне для сучасних українців, задля підвищення їхнього рівня культури та духовності.

1. *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana: w 55 t. – T. XXXI–XXXII. – Warszawa, 1903.*
2. *Skulimowski M. Watery Jaworski (1849-1924) // Polski Stownik Biograficzny: w 48 t. / Red. E. Rostworowski. – T. XI. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1964.*
3. *Skulimowski M. Watery Jaworski (1849-1924) // Uniwersytet Jagielloński. Złota księga wydziału lekarskiego. – Kraków, 2000.*
4. *Курило Т. Лемки-науковці в XV–XX віках // Краківські вісті. – 1942. – 26 квітня. – Ч. 16.*
5. *Spis osób pochowanych na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie (osoby pochowane do 1939 r.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmentarium.sowa.website.pl>.*

Novitska Y.J., The Valery Yavorsky scientific and educational activities in Krakow during the Austro-Hungarian monarchy. In the article is analyzed the scientific and educational activities of Valery Yavorsky in Krakow during the Austro-Hungarian monarchy. The role of the Ukrainian scientist in the world and Polish medicine.

Key words: Krakow, Jagiellonian University, gastroenterology, Austro-Hungarian monarchy